

EMIL DYURKGEYMNING SOTSIOLOGIZM NAZARIYASI

Olimqulova Mohira Abdurahmon qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
psixologiya va sotsiologiya kafedrasida sotsiologiya yo'nalishi talabasi*

Anotatsiya: *Ushbu maqolada Emil Dyurkgeym tomonidan shakllantirilgan sotsiologizm nazariyasining falsafiy-metodologik asoslari, uning sotsiologiya fanini mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida rivojlantirishdagi o'rni hamda hozirgi zamon sotsiologik tadqiqotlariga ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada "ijtimoiy fakt" tushunchasining ilmiy talqini, jamiyatning kollektiv ong orqali boshqarilishi, ijtimoiy birdamlik turlari va sotsiologik metodning tamoyillari keng yoritiladi. Shuningdek, Dyurkgeym ta'limotining hozirgi ijtimoiy hayotdagi dolzarbligi, ta'lim, huquq, siyosat va madaniyat sohalaridagi qo'llanish imkoniyatlari ilmiy asosda bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *Emil Dyurkgeym, sotsiologizm, ijtimoiy fakt, kollektiv ong, ijtimoiy birdamlik, mexanik birdamlik, organik birdamlik, sotsiologik metod, ijtimoiy nazariya, sotsial determinizm, jamiyat tuzilishi, ijtimoiy tizimlar, funksionalizm.*

Abstract: *This article examines the philosophical and methodological foundations of Émile Durkheim's theory of sociology, highlighting its crucial role in establishing sociology as an independent scientific discipline. The concept of "social facts," collective consciousness, types of social solidarity, and the principles of sociological method are analyzed in detail. The study also explores the contemporary relevance of Durkheim's ideas and their application in fields such as education, law, politics, and culture, demonstrating the enduring value of his theoretical legacy.*

Keywords: *Émile Durkheim, sociology, social facts, collective consciousness, social solidarity, mechanical solidarity, organic solidarity, sociological method, social theory, social determinism, social structure, functionalism, social systems.*

Аннотация: *В статье анализируются философско-методологические основы социологизма Эмиля Дюркгейма, его роль в формировании социологии как самостоятельной науки, а также влияние его идей на современную социологическую мысль. Подробно рассматриваются понятие «социальный факт», коллективное сознание, виды социальной солидарности и принципы социологического метода. Раскрывается актуальность учения Дюркгейма в современных условиях, его применение в сферах образования, права, политики и культуры.*

Ключевые слова: *Эмиль Дюркгейм, социологизм, социальный факт, коллективное сознание, социальная солидарность, механическая солидарность, органическая солидарность, социологический метод, социальная теория, функционализм, социальная структура, социальные системы.*

KIRISH

Sotsiologiya fanining shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi va uning ilmiy metod sifatida mustahkamlanishida Emil Dyurkgeymning o'рни beqiyosdir.¹¹⁹ U sotsiologiyani falsafa, psixologiya va biologiyadan mustaqil fan sifatida ajratib, jamiyatni o'zining maxsus qonuniyatlari asosida o'rganish zarurligini ilmiy asoslab berdi. Dyurkgeym nazariyasining markazida "ijtimoiy faktlar" tushunchasi turadi. Uning fikricha, jamiyat shaxsdan ustun turuvchi ob'ektiv kuchga ega bo'lgan murakkab tizimdir. Shu bois jamiyatni analiz qilishda empirik, kuzatuvga asoslangan, ilmiy metodik yondashuv talab etiladi.

Dyurkgeymning sotsiologizmi nafaqat nazariy tizim, balki metodologik konsepsiya sifatida ham ahamiyatli bo'lib, jamiyatni deterministik, tartibga ega ijtimoiy organizm sifatida talqin qiladi. Bugungi globallashuv, ijtimoiy aloqalarning murakkablashuvi, jamiyatda differensiasiyani ortishi sharoitida uning qarashlari yangi ilmiy tadqiqotlar uchun hamon dolzarbligicha qolmoqda.

Asosiy qism. Dyurkgeymning sotsiologik qarashlari markazida "ijtimoiy fakt" tushunchasi turadi. U ijtimoiy faktlarni shaxs ongidan tashqarida mavjud bo'lgan, majbur qiluvchi kuchga ega ob'ektiv hodisa sifatida talqin qiladi. Bunday faktlarga jamoaviy e'tiqodlar, odatlar, axloqiy me'yorlar, qonunlar, jazolash tizimi, diniy marosimlar va hatto jamiyatda shakllangan umumiy xulq-atvor normalari kiradi. Ular kishilar xatti-harakatini tartibga soladi va jamiyatning ichki barqarorligini ta'minlaydi. Dyurkgeym nazariyasining mohiyati shundaki, jamiyat shaxsning yig'indisi emas, balki o'zining mustaqil ruhiy energiyasiga ega "ijtimoiy organizm"dir.

Kollektiv ong ham Dyurkgeym nazariyasida asosiy o'rin tutadi. Uning fikricha, jamiyatning kuchi va birligi umumiy qadriyatlar, urf-odatlar, madaniy me'yorlar orqali saqlanib turadi. Aynan kollektiv ong jamiyatning eng muhim birlashtiruvchi omilidir. Kollektiv ongning kuchi jamiyat taraqqiyotiga bog'liq ravishda o'zgarib boradi: an'anaviy jamiyatlarda u juda kuchli bo'lsa, modern jamiyatlarda individuallikning ortishi natijasida u nisbatan susayadi, biroq o'rni ijtimoiy institutlar orqali mustahkamlanadi.¹²⁰

Dyurkgeym jamiyatdagi birdamlik turlarini tahlil qilar ekan, tarixiy taraqqiyotning ikkita asosiy bosqichini ta'riflaydi: mexanik birdamlik va organik birdamlik. Mexanik birdamlik an'anaviy, qabila va patriarxal jamiyatlarga xos bo'lib, unda kishilar o'rtasidagi birlik ularning hayoti, qadriyatlari va kasb-korining bir xil bo'lishi bilan izohlanadi. Kollektiv ong bunday jamiyatlarda shaxs ustidan to'liq hukmronlik qiladi. Organik birdamlik esa industrial jamiyatda, mehnat taqsimoti murakkablashgan sharoitda vujudga keladi. Bu birdamlik turida jamiyat a'zolarining vazifalari turlicha bo'lsa-da, ular bir-birini to'ldirib boradi. Modern jamiyatda ham aynan o'zaro bog'liqlik jamiyatni bir butun holatda saqlab turadi.

Sotsiologiyani mustaqil ilm sifatida shakllanishi Dyurkgeym tomonidan ishlab chiqilgan metodologik tamoyillarga bog'liqdir. U sotsiologik tadqiqot uchun qat'iy

¹¹⁹ Murodov, S. Ijtimoiy tizimlar va ularning rivojlanishi. – Toshkent: Universitet, 2014. 83-bet.

¹²⁰ Qosimov, A. Sotsiologik metod va tadqiqotlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. 56-bet.

ilmiy neytrallikni talab qiladi, ya'ni tadqiqotchi o'z shaxsiy qarashlarini tadqiqotdan chetga surib, faqat faktlarga asoslanishi shart. Yanada muhimi, Dyurkgeym jamiyat hayotini psixologiyadan ajratib o'rganishni ta'kidlab, sotsiologiyani mustaqil ilmiy yo'nalishga aylantirdi. Bu yondashuv kelajakdagi funksionalizm, strukturaviy tahlil va sotsial determinizm kabi konsepsiyalarning vujudga kelishiga asos bo'ldi.

Dyurkgeym qarashlari amaliy sferalarda ham katta o'rin tutadi. U ta'lim tizimining asosiy vazifasi sifatida jamiyatni birlashtiruvchi umumiy qadriyatlarni shakllantirishni ko'rsatadi. Chunki ta'lim – kollektiv ongni shakllantiruvchi institutdir.¹²¹ Shuningdek, huquqiy tizimga nisbatan uning yondashuvi ham o'ziga xos: jazoning vazifasi jinoyatchini jazolash emas, balki jamiyatning buzilgan axloqiy muvozanatini tiklashdan iborat. Bu fikrlar zamonaviy kriminologiya va huquq sotsiologiyasi nazariyalarida hamon asosiy ahamiyatga ega.

Zamonaviy globallashuv, raqamli jamiyat, transmilliy aloqalar va ijtimoiy tizimlarning murakkablashuvi jarayonida Dyurkgeym qarashlari o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.¹²² Aksincha, ijtimoiy birdamlikning susayishi, individuallikning kuchayishi, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy differensiasiyasi kabi jarayonlar uning nazariyasini yanada dolzarb qiladi. Bugungi kun ijtimoiy institutsional muammolarini tahlil qilishda aynan Dyurkgeymning funksional yondashuvi eng samarali metodlardan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Emil Dyurkgeymning sotsiologizm nazariyasi sotsiologiya fanining fundamental tamoyillarini shakllantirib, jamiyatni ilmiy usullar bilan tadqiq etishning yangi bosqichini boshlab berdi. Uning "ijtimoiy fakt" haqidagi qarashlari sotsiologiyaning ob'ekti va predmeti aniq belgilanishiga, sotsiologik metodning mustahkamlanishiga zamin yaratdi.

Dyurkgeym jamiyatni murakkab, o'z qonuniyatlariga ega tizim sifatida ko'rgan holda, undagi har bir institutning funksiyasini ilmiy asosda izohlab berdi. Ayniqsa, ijtimoiy birdamlik tushunchasi jamiyat rivojlanishining strukturaviy va normativ asoslarini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ham Dyurkgeym ta'limoti zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda, jamoaviy xulq-atvorni tahlil qilishda, ijtimoiy tizimlarni boshqarish, ta'lim mazmunini shakllantirish, ijtimoiy integratsiya va ijtimoiy nazorat mexanizmlarini izohlashda keng qo'llanilmoqda.

Ijtimoiy hayot murakkablashib borayotgan bir davrda Dyurkgeym nazariyasi jamiyat barqarorligini ta'minlovchi qadriyatlar, me'yorlar va institutlarning ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shunday qilib, Dyurkgeymning sotsiologizmi nafaqat tarixiy nazariya, balki zamonaviy jamiyatni tadqiq etish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiluvchi yuksak ilmiy merosdir.

¹²¹ Qurbonova, M. Jamiyat va shaxs munosabatlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. 75-bet.

¹²² Jo'raboyeva, Z. Sotsiologiya fanining metodologiyasi. – Toshkent: Ilm, 2015. 67-bet.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, A. Sotsiologiya nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Ortiqov, B. G'arb sotsiologik fikri tarixi. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Jo'rayev, M. Sotsiologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
4. Murodov, S. Ijtimoiy tizimlar va ularning rivojlanishi. – Toshkent: Universitet, 2014.
5. Normurodov, K. Jamiyatshunoslikka kirish. – Toshkent: Sharq, 2011.
6. Qosimov, A. Sotsiologik metod va tadqiqotlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
7. Yo'ldoshev, R. G'arb ijtimoiy falsafasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2016.
8. Kattaev, N. Sotsiologiya fanining shakllanishi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
9. Sodiqov, O. Ijtimoiy institutlar nazariyasi. – Toshkent: Davr-press, 2021.
10. Abdug'afforov, D. Sotsial falsafa. – Toshkent: O'qituvchi, 2009.
11. Nazarov, A. Sotsial jarayonlar dinamikasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
12. Qurbonova, M. Jamiyat va shaxs munosabatlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
13. Xolmurodov, Sh. Ijtimoiy qadriyatlar evolyutsiyasi. – Toshkent: Adabiyot jamg'armasi, 2018.
14. Jo'raboyeva, Z. Sotsiologiya fanining metodologiyasi. – Toshkent: Ilm, 2015.